

*Януш Ригер
(Варшава, Польша)*

Тексты из польского села Войтовцы на Подолье (Украина)

Прежде польские диалектные тексты, записанные на территории Украины в конце XX – начале XXI века, мы публиковали в упрощенной фонетической транскрипции. В настоящее время нами ведется подготовка обширного сборника нарративов, касающихся судеб поляков на Украине в советское время, который адресован широкому кругу читателей. Принятая запись приближена к орфографии польского литературного языка, однако сохраняет при этом свое значение для исследований в области диалектной морфологии, синтаксиса и лексики. В настоящей публикации представлены фрагменты записей из села Войтовцы рядом с г. Хмельницкий (быв. Проскуров).

Ключевые слова: поляки на Украине в 1920–1930-е годы, южный периферийный польский диалект, кресовые говоры, лексика польских говоров на Украине

Публикуемая подборка диалектных текстов нетипична, поскольку подготовлена для не-лингвистов, тем не менее она продолжает существующую традицию. В сборнике «Język polski na Ukrainie w końcu XX w.» [Rieger, Cechosz-Felczyk, Dzięgiel 2004–2007] мы представили польские диалектные тексты, записанные на территории Украины, однако из-за излишне детальной фонетической транскрипции они не вызвали интереса у широкого круга читателей. По этой причине было решено отражать меньше диалектных черт (не отмечают незначительное повышение/понижение гласных, оглушение/озвончение согласных, разложение носовых). Главное — чтобы такие тексты передавали «колорит» местной речи. Хорошим выходом представляется параллельная подача диалектного текста в фонетической транскрипции и в общепринятой орфографии, как это сделали авторы 4-томного сборника «Говірка села Машеве Чорнобильського району» [Бідношия, Дика 2003–2005], хотя это в два раза увеличивает объем печатного издания.

В будущем тексты из данной публикации войдут в сборник под названием «Повседневная жизнь и трагические судьбы поляков в Советском

Союзе» («Codzienność i tragiczne losy Polaków w Związku Sowieckim»). Учитывая, что издание адресовано широкому кругу лиц и в первую очередь читателям, интересующимся историей, тексты приводятся в орфографии, приближенной к польской официальной, однако сохраняется передача отдельных локальных фонетических черт, прежде всего в области произношения гласных. Фонетика и морфология говора будут охарактеризованы в предисловии, а для изучения словообразования и лексики говора тексты сохраняют свое значение и в таком виде: они показывают, с одной стороны, сильное влияние украинского (и русского) языка, а с другой — сохранность базовой исконной лексики, зачастую общей для контактирующих языков (тексты снабжены пояснениями, ориентированными на польского читателя).

Село Войтовцы (пол. Wójtowce) находится на железнодорожной линии Львов — Волочиск — Хмельницкий (быв. Проскуров) в 19 км от Волочиска. В настоящее время часть села, расположенная рядом с железнодорожной станцией, является отдельной административной единицей, а центр, находящийся в 3 км от станции, включен в состав соседнего села Писаревка. Согласно «Географическому словарю царства Польского и других славянских стран» [Słownik geograficzny 1890–1914, III: 769], «Войтовцы alias Писаревка» — село, расположенное в староконстантиновском повете, в гмине Маначин, относится к церковному приходу в Купино. Находится в 19 км от Волочиска и в 20 км от Черного Острова. В нем было 165 домов, 1331 житель, православная церковь и две школы (согласно т. VIII, «Писаревка, село в староконстантиновском повете, прих. Волочиск, имеет 70 домов» [Słownik geograficzny 1890–1914, VIII: 227]). По данным статистики за 1926 год, в войтовецком сельсовете числилось всего 2597 жителей, из них 845 поляков и 1696 украинцев. Судя по всему, в то время Войтовцы и Писаревка были отдельными селами, но при этом одной административной единицей. В 1927 году в рамках пересмотра польских сельсоветов установлено, в частности, что Войтовецкий сельсовет был создан 10 февраля 1927 г.; к нему относилось 213 хозяйств, из них бедных — 118, средних — 92, а зажиточных — 3. Население насчитывало 1034 жителя (из них половину составляли женщины): поляков — 869, украинцев — 154, евреев — 7, русских — 4.

Войтовцы — село крестьянское (не мелкошляхетское), о чем свидетельствуют польские диалектные черты [Rieger 2002; Dzięgiel 2003] и фамилии жителей [Rieger 2004]. В 1994 году в Войтовцах пожилые люди говорили в основном по-польски, хотя в своей речи употребляли мно-

го украинских и русских форм и слов. Молодежь в большинстве своем понимала польскую речь. По словам информаторов, в 1929–1937 годах в селе действовала польская школа (в материалах, опубликованных Г. Стронским, об этой школе нет упоминаний [Stroński 1996]).

Характерной особенностью польских периферийных («кресовых») говоров является наличие черт, заимствованных из соседних украинских, литовских и белорусских говоров. В говоре села Войтовцы зафиксировано, в частности, украинское сужение безударных гласных *o* и *e*: *zgotuji, klami*; реже понижение ударных гласных: *kupiela, szal ‘szedł’* (‘шёл’); протетический *v*: *wumar*; чередование *u ~ w*: *wmieramy*; неслоговой *ɥ* на конце слова: *znoɥ*; полумягкое произношение *ś ź ć dź* у представителей младших поколений; окончание *-am* в Дат. мн.; частое окончание *-uj* в Им. ед. слов м. р.: *dobryj*; окончание *-mo* (наряду с польскими *-m, -my*) в 1 л. мн. Украинским влиянием объясняется сохранение твердого переднеязычного *l* (в большинстве польских говоров перешедшего в *ɥ*): *slabuji*, а также наличие мягкого переднеязычного зубного *l’* (вместо смягченного небного [l]): *liata*; сохраняются следы двойственного числа: *dwie starych babi*. Из польских диалектных черт стоит отметить произношение суженного *e* («*e* pochylone») как *i*: *mlić*; частое сохранение старого *-ir-*: *wmirać*; окончание *-m* в 1 л. мн.: *robim*; нередкие формы прош. вр. типа *zobaczuł, zarobiuł* или *cion, wziena, naczeni*; частые аналитические формы: *ty skazała, ty wzieni*; единое окончание *-li* в формах мн. ч. прош. вр. (неразличение лично-мужских и нелично-мужских форм): *chłopy kusili, baby mieli* (ср. лит. *chłopi kosili, baby miały*) [Bakun-Kiczyńska, Rieger 2004; Rieger 2007].

На долю жителей села выпали трагические испытания: депортации («высылки»), голод, репрессии (расстрелы и иные способы расправы). Изначально на отдаленные территории — за пределы области — выселяли более богатых хозяев (так наз. *куркулей* — кулаков). Подобное произошло и в 1937 году: мужчины исчезали (их убивали), а их семьи как семьи «врагов народа» депортировали в Казахстан (по словам одного из информаторов, туда отправили около 70 семей), а также на Дон. Голод 1933 года не обошел село стороной, в 1947 году свирепствовал голод меньшего масштаба. Во время Второй мировой войны в селе стояли немцы: они жгли дома, заставляли местных жителей работать на себя, отправляли их на принудительные работы в Германию.

В 1920-е годы ближайшие католические церкви находились в Купели, Черном Острове и Волочиске, а католические часовни — в соседнем селе Зеленая и Кривачинцах. После окончания Второй мировой войны поляки

из Войтовцев ездили в Подволочиск за рекой Збруч или в единственную на тот момент католическую церковь к востоку от Збруча — на кладбище в селе Гречаны. В самих Войтовцах костел построили в начале 1990-х. Сильную привязанность к Римско-католической церкви и религии демонстрируют приведенные ниже высказывания.

Записи бесед с информаторами вела Януш Ригер вместе с Ивоной Цехош и Эвой Дзэнгель в 1994 г. в центральной части села Войтовцы (находящегося по соседству с украинской Писаревкой). Обработка материала принадлежит Янушу Ригеру, расшифровка — Виктории Черняк.

Информаторы:

AB17 — мужчина, 1911 г. р. В детстве потерял родителей, воспитывался в семье тети. Один год посещал польскую школу. Работал рабочим на стройках, служил в Красной армии (6 лет). В 1941 году был мобилизован, затем ранен, после чего госпитализирован, позже, в Армии Андерса, имел дело с литературным польским языком, однако по-прежнему говорит на говоре. После войны вернулся в родные края.

AB29 — женщина, 1929 г. р.

HB27 — женщина, 1927 г. р. Окончила один класс польской школы.

JF17 — женщина, 1917 г. р. Два года посещала польскую школу в селе. Муж погиб на войне.

JP52 — женщина, 1952 г. р., дочь JF17. Очень хорошо говорит на говоре. С мужем говорит по-украински.

MG31 — женщина, 1931 г. р. Ходила в украинскую школу в Войтовцах.

ZP22 — женщина, 1922 г. р. Отец скорее всего приехал сюда из окрестностей Варшавы.

Войтовцы и соседние села

To Pódwólóczyski, ta granica była. To z tyj strony byli Wólóczyskie, a tam byli Pódwólóczyski (MG31). A tut szmat było Poliaków. [*Co się z nimi stało?*] Pyrsypali tak wsio, wywieźli i tut zóstało si. [*I wywozili*] w Sib'ir [*To była pierwsza wysylka?*] A to była pirsza i druga i ʷo (AB11).

[*Dużo tu Polaków*] poszt'i wsi. U nas dużo je. Je może z dziesięć chat takich, że wsia simj'a prawosławna, a to nie. To jedno może prawosławne. Ot u mnie córka Poł'ska, a zieńć prawosławny. Alie chodzi do kościoła i spowiada sie w kościoli wsio (HB27).

“O jak “ot która tam du kóściola nasza ulica sie konczy, akurat tam du kóściola, to niby taka troszki płoszczsza bedzi małeńka. Tam stał p'amiatnik Karlu Marksu, nu taj ży jegu, że ni zdjeni toj p'amiatnik, toj biust rozwalili het wsio, piedyst'ał różwalili toj, zabraji jegu i póstawili w kólhosnej kómorzy. Kažu: a wdruk władza sie zmieni, to my znów póstawim. I taki je w kólhosnyj kumorze. Kulhosna kumora, je Li'enina biust, Karła Marksa biust, p'amiatniki taki. Oj, stojał koło kantora, tam dzie stary kólh'osp, a toj stojał tut, kólu nas i wsio pódwózili tud'a i tam stoji. Trzymaju nas taki... bu wszyscy zmienia sie. Jak kómunisty przyjdu du władzy, tu trza bedzi póstawić (JP52).

biust (iz rus.) – popiersie; p'amiatnik (iz rus.) – pomnik; peresypać (iz ukr.) – przesytać, здесь: porozsypuwać; piedest'ał (iz rus.) – cokół; płoszcza (iz ukr.) – płac; poczt'i, poszt'i (iz rus.) – prawie; Podwołoczyska (Подволочиск) – do 1939 г. приграничный городок с польской стороны к западу от Збруча; Polski, Polska – Polak, Polka; skilky (iz ukr.) – ile; szmat (iz ukr.) – wiele; wdruk (iz rus.) – nuż, a nuż; Wołoczyska (Волочиск) – приграничный город к востоку от Збруча; wstriechaty sia (iz rus.) – spotykać się

[*Mama z innego siola?*] ah'a, sześć kil'ometriw. Rabijówka. Rabijówka, o to siolo, jak wo zaraz, zaraz wo to wo siudy w'o za naszym siolem. I tam je sze Poliacu. Tam ksiądz nawit' nasz najizdża tędy, Jan. Rabijówka, ah'a. Sze je szmat tam Poliaków. Tam było szmat Poliaków. [*Połowa?*] nie, nu ni ma pewnie połowy. Pierwij tu było, a tera wże ni ma połowy. [*A gdzie jeszcze rozmawiają po polsku?*] a to w naszij parafiji, w Zilionej. Tut wo... Ja nie wim, czy to sztyry kil'ometry to siolo. No tam szmat Poliaków, no mało do kościoła chodzi. Nie wim, czego woni nie chodzą. Tam woni sobi obobrali chate taki. Mieli kościół strojić, ali teraz to drożyzna, tyj wże nie stawiu tego. To mieli, tam w jakijś chaci oni modlio sie, to ja nie wim. Ja tędy nie chodziła. Ksiądz Jan, on wsich wi, bo on tędy jeździ. To woni tak. Sze do sze, jak nie skasowali kościołu, to tam był kościół. Niewiel'kij, takij małyj kościół był. Nasza par'afija [*przed wojną*] była w Kupieliu, a to była, w Zilionej to była par'afija do Zawalijik. Siolo Zawalijiki sie nazywa. Toto Zieliona była do tamtej par'afiji. To przyjeżdżał ksiądz spowiadać do Zilionej, a my sie spowiadali w piątek, a birzmował nas biskup aż w Czornostrowi. Toto wże więcej nie birzmował. Wże więcej biskupa nie było. I to naczeni wże zara ksiądzów zabirać (JF17).

Ziliona, bałakaju, to kažu ot jak tam coś komuś różkazujisz, on ni pónimaje, to ka: ty szo z Zyl'enuji, ty co z Zilionyj, wży “oni takie jak'oś troszki ódstaju, ódstajo ot i wsio. Troszki do nich późnij wsio dóchodzi, za tydzień. [*Inny informator*: Tam taki ludzie, co wsio w kólhospi robliu, wsio tam kila na stancji tam zara z Wółoczysk wyjchali, a tak tam ludzie poczti wsi stare na

miejscu.] Wsio ka i ni bedzi bliżyż niż nam drogu do żyliaznyj drogi, a °oni tam czyryz poli maju taki ściżki du żyliaznyj drogi, taki kółóstanyk tam je, °oni wychodzu tu tam, °oni kółu rzecy półtoryj kiłómetra, a nam trzy kiłumetry połuczca (JP52).

ka (вместо każe) – mówi; kołostanek (из укр.) – przystanek; poczti (из рус.) – prawie; połuczca (из рус./укр.) – здесь: wypada; stroić (из рус.) – budować; żelazna droga (из рус.) – kolej

Сохранение языка.

Оценка местной разновидности польского языка

Nu samy wiency to pu polski rozmawiaju, a jak zejdu si, to tak ni pojmiiesz jak, ni rozbierzysz jaki ten po polski, a ten po ukr'ajinski i o tak o. A żyb toj °o, żyb jidnakowo było to, a przyktóry to na przykłat zejdu si, to bałakaju pu polski, a wże jak zejdu si z Pisarówki, tam ty wży, tam samy Ukr'ajincy, nu wże miszaju (AB11).

Alie my wsi rawn'0 po swemu [*rozmawiamy*] i wsi... jak sie nawczyli, tak i będo. [*A tu są takie wsi, gdzie jest dużo Polaków?*] w kaźnim sioli je, aliż mnij. A wu nas, to wu nas Żiliona jest, Hajdajki tam toże. Nu tam mało wże, ali sam wże kościół to toże postawili malieńki. I ot w Krzywaczyńcach, alie tam po ukr'ajiński szczas rozmawliajo. Po ukr'ajiński. A my to tak 'o jak ot. Sze je siola taki że, alie wienczej je po ukraiński, niż po polski. W Hajdajkach toto tam je Poliaków mało, alie oni więcej po ukr'ajiński. Tam sze Czerwone Siolo, tam sze je. To ja tam, d'umajecie ja wsi siola wim. I lis sze tak'o cej w'0 tu. A tam toże blisko, oni tam tak siolo. [*To jak mówicie?*] nu kanieszno, my nieczysto. [*A jak?*] a tak, po mazurski [*śmiech*]. [*A tu was Mazurami nazywają?*] nu tak, my każem Poliaki, Mazury, jaki... [*A kto Mazurami was nazywa?*] a Ukr'ajińci prawosławne (AB29).

cej (из укр.) – ten; kanieszno (из рус.) – oczywiście; szczas, szczas (из рус.) – teraz

Nasza par'afija była w Kupielu i tam wsio po polsku. I my wsi po polsku. To ze mni śmiali sie na fermi: Ot, won'a inaczej ne bude bałakać, won'a wse bud'e po polsku. A każe: tak jak, tak jak ja chrzczona, tak ja bede bałakać. To ja po polsku bałakała. To taka mowa nieczysta polska. alie u nas tak bałakaju tak wsi (JF17).

[*A mowa w Zielonej?*] nu inna. Nu jakby powiedzieć, ona polska mowa, nu jakiś taki, jakby powiedzieć, no akcent taki u nich, wyróżnia sie. Ja wiem, jakoś, jakoś oni po jinnemu mówią. No po jińszemu. [*A w Hreczanach?*] No w

Greczanach nie, tam w Greczanach lepiej mówio po polsku, a w Zilionej nie tak. U nas też nie mówio dobrze. Ja niby, niby tak podobnie rozmawiam po polsku, a u nas kobiety też nie mówio tak po polsku. Uczyłem sie w szkolie... [*Inaczej troche mówią*] tak, inaczej troche, no można pojąć. Uczyłem sie w szkolie, niby dobrze sie uczyłam, to niby tak potrafiam po polsku rozmawiać, a drugi kobiety nie mogom tak. Kto by to nie mówił tutaj, to u nas to wy możecie pojąć każdego. [*A dużo tu jest takich, co mówią po polsku?*] dużo jest. Jakby powiedzieć, jak dwudziestego dziewiątego roku otworzyła sie tu szkoła polska. To dzieci chodziły, no nawet chaj by po siedem lat, to z dwadzieścia drugiego jakby ja i starsze jeszcze dzieci chodzili do szkoły aż do trzydziestego siódmego roku. To dużo tych liat, że uczyli sie w polskiej szkoli. Chociażby mówi... Rozmawiać nie mogo, ale pojąć, pojęcia to majo (ZP22).

A to w naszym parafiji, w Zilionej. Tut wo... Ja nie wim, czy to sztyry kił'o-metry to siolo. Tam po polski. I tam nieczysto po polski, sze gorzej, jak u nas. Jakoś tak, że niskładno tak duże po polsku. [*A jak tam mówią?*] nu což, wczoraj chodziła, *wchaśka* tam, tak wot. Tak tam mówio. Alie oni nie przykidajo na ukrajinski mowy. Wo dzie idzie, to jedna do drugiej. Tak jak woni gad... rozmawiajo, tak wona rozmawia. To oni takie (JF17).

chaj (из укр.) – niech; przekidać, przekidać, przykidać – przerzucać, przełączać; uczyłem się – вместо: uczyłam się

No polska [*mowa*] i pu polski wumi bałakać, a tatu ^wUkrajincy, i woni myży Wukrajincami, tam i choć Póliaki jest w Kiwochipoliiu, no oni pu ukr'ajiński bałakaju, no i woni bałakaju. ^wUczu sie i wsio ^wumi (MG31).

bałakać (из укр.) – mówić; rozebrać (из укр.) – zrozumieć

Школа

Wici, u nas była polska szkoła, po polski czytali, wczyli wsio. A to w trzydzieści siódmym roku [*za*] St'alina polskij mowy zakryli. Ja sze w pierwszyj kliasach chodziła w polskij. A wże w drugij na ukr'ajińskij i tak my ukr'ajiński, ruski i wsio. Był Mikołaszka, to wón, wsio było kruh'om po pols'ki. Car był Mikołaszka. Car, król. To tu kazali Mikołaszka, Mikoł'aj. Toto było polskie wsio, a poszlia wże zrobili. To stali te komunisty, to wże dusili nas. To wże nas dusili, jak sami chcieli (AB29).

Nu tu była, była z póczonektu, to ja sze chodził, była polska szkoła, a najit ksiądz był tym uczytelióm. No a potemu że, wże jak ^o to, ^o że tuj hałam'an wszyscy zesšli sie du kupy, tu wtenczas wże, tu wże kineli, a tegu naczeni

chodzić do ruskiej szkoły. [*Do ukraińskiej?*] Du ukrajinskij. Tu zaczytały, ży tu wszysku ruski, wszysku ruski. [*A czy tu był klub polski, czytelnia?*] Nie, nic ni były (AB11).

dusić – uciskać; kinąć – rzucić

[*Pani chodziła do szkoły?*] polskiej. Tu na miejscu. [*Ile klas?*] siedem. [*Do polskiej szkoły?*] tak, do siódmej klasy chodziła. Była polska szkoła z dwudziestego dziewiątego roku po trzydziesty siódmy. A jak już szli na... mówili oni „oswobodaty Połszczu”, to wtenczas zakryli. Połsku szkołę zakryli, a była szkoła ukraińska. Nauczycielów zabrali wszystkich, mężczyznów też. Kobiety ostali się nauczycieli, a mężczyzny wszystkie były zabrane. To byli nie z tego, nie z naszej wsi. Nauczycielki były przesłane z jakiejś drugiej miejscowości, to tak pamiętam. Alie żeby się spotykała kiedyś, to nie wiedziałam. [*Z jakich książek uczyli?*] z polskich. Wszystkie przedmioty były na polskiej mowi, tyłko była jeszcze dodana ukraińska mowa, ukraińska literatura, rosyjska mowa, rosyjska literatura i niemieckij język. A jak głównyj przedmiot był polskij. Alie wtenczas uczyli się nie tak, jak zaraz. Wtenczas byli po pięć dni. Była zajęcia, a szóstyj był wyjściowyj. [*To sobota wyjściowyj?*] nie, nie, nie. Niedzielia tyłko była, wychodziła tyłko jeden raz w miesiąc. To nie było tak, że to poniedziałek, wtorek, środa, czwartek i piątek były zajęcia, a sobota wyjściowa. Tak nie. Tak wychodziło, że oni tak robili, że nawmyśnie niedzielia była. Uczyli się w niedzieli, wyjściowyj dzień nie był niedzielia. W'ogólnie niedzielia nigdy nie była swobodna, żeby była, żeby było można, odpoczońć albo pomodlić się. Pomodlić się, to zupełnie nie było prawa. Do trzydzieści siódmego roku była szkoła w naszej wsi, a w innych wsiach nie było polskiej, to tyłko tu była [*A w Zielonej?*] w Zielonej była, i u nas była. A Pisarówka wo zaraz przy rzeczki, to nie było polskiej, nie (ZP22).

Ja pösza do szkoły, tyj ja nie wiem, ja sze jednej klasy schodziłam w polskij. Da, jeden klas. A jest takie, że po siedem klasów pokonczali, sze w nas je. Da, to dawno była polska szkoła. [*Kto siedem lat skończył tu?*] a wo Zośka Pochytunka, Mańka Ł'andykowa, Jant'osiowa... Da, tuta je dużo (HB27).

Tut chodziła du szkoły. Ukrajinski [*szkoły*] tu były, tutaj wo ni było polskich. U nas tut ni było polski [*za czasów szkolnych informatorki. — J. R.*]. Uczyli się, ali pónawczali się pu polski dzie chto, czytać i... (MG31).

chto – kto; kinąć – rzucić; schodzić – pochodzić; zaczytać (и3 пyc.) – liczyć, uważać; zaraz (и3 укр.) – teraz

Rozmawiać ni mogo ni moji dzieci, ni wnuki. A czytać czytajo. Tego, że w szkoli uczyli angiłjski język. I bardzo nu litery podobne. I tak oni sobie

składają i czytają. Córka czyta, wo ten, ten mój syn czyta. I druga córka czyta. [*A wyście mieliby jakieś polskie książki?*] tak, i mam zaraz. [*A dawniej?*] a dawniej nie miałam, gdzie ja mogłam jich wziąć, nie było. Podczas wojny to nie było, a po wojnie. [*A przed wojną nie mieli modlitewników?*] nie. Nikt nie miał. Gdzie przed wojno mogli mieć ludzie modlitewki czy książeczki, jeżeli to było tak ścisnięto, tak było srodze, że nikt nie miał prawa nawet nie, nie. Ta tutaj nawet mowy nie było. [*A za Niemca?*] a za Niemca też tak samo (ZP22).

Репрессии: раскулачивание, коллективизация, депортации, массовые убийства

To tak'i wysyłki byli duże straszni. Ja z każu: przyjdu w nocy, zabieru człeka. A sze przód to kazali to kurkuli. W kogo tam było czworo koni, troszki więcej ziemi miał. Toż ziemia pańska była. Ali wsi jidn'o czepliali sie. Do nas toże. W kołh'osp zrazu ni przyjmali, bo kurkul'i byli, bo szmat ziemi mieli. Toż z pańskij ziemi dali, toż woni sami nigdzie nie wzięli jij. To plan do dworu dowiedli: ot tiłko chleba trzeba dać. Nim'a. To przychodzo, szukajo, czy schował tej chlib czy ni, bo trzeba "oddać. [*To jak szukali?*] na a w komorze, gdzie jaki tam jest, jaki budynki, skrós szukali, czy schował chlib. Mama sze mieli tyj chlib misić i sze mąki troszki było na zamis, bo chlib rozczyniatyj stoi. I przyszeł: wy sze chleba nie "oddali, wsi kontraktacje nie "oddali. Mama każe: ni ma nic wże... sze mąki. Daw'aj worka! Wysypali te mąki i wyszli z chaty. [*Gdzie wysypali?*] w swój worek. Podwoda jedzi i je, id'o te i zbierajo te partiejcy. [*A z takimi kijami chodzili, żeby szukać pod podłogą?*] chodziali, szukali. W słome taki wo sztychi pchali, czy w słome nie schował chleba. I to takimi sztychami w słome pchajo, czy tam chlib nie schowali. No coż. [*Pod podłogą też szukali?*] pod podłogo toj mało w kogo było. Gliniana ziemia była i wsio. [*A pod gliną...?*] a szukali, czy gdzie jaka jama je, może zakryte, może co. U nas taka stała stodoła i tam niby w tij stodoli taki zasik był drugij. I tej zasik he' przeszpertali, bo kazali, że schował chlib. No a tak przekopali w temu zasieku. [*Co znaczy przeszpertali?*] nu taki suchowidła, tak suchowidła maju, taki długi wsio, czy toto kopana ta ziemia, czy tam chlib zachowanyj czy ni. To było tak, że na naszymy życi wsio sie... To ja z każy. I wojny, i kołhospy, głód. I wsio, wsio. A tep'er tera wo wże... Tera wże fajniej... to wsio życi. Wo jakaś... co nigdzieś coś niedokupisz nigdzi'e niczego nim'a. Było, było wsio, tyj gdzieś znikło i nim'a niczego. Co wono ostał... Ceż pirw'ij przyjdiesz do kooper'acji – lieży wsiego, nicht'o jego ni bierzy. To jakies perewocenione, to sze jakie. Tera nim'a nic. Przyjdiesz toto wsio miłiony, a

tych mil'ionów gdzie weźmiesz. Czy to bedzi sze głód, czy to wże bedzi koniec świata skoro. My wimy, co to jest głód (JF17).

chleb – здесь: zboże; kolh'osp (из укр.) – kolchoz; kooperacija (из рус./укр.) – sklep (wiejski); kurk'ul (из укр.) – bogacz wiejski, kułak; suchowidła (из укр.) – widły; szmat – dużo; zasik – zasięg w stodole

Zara naczół sie tej kolh'osp. Zabyrali koni, zaberali te romanent wsiej w kolh'osp. U nas to wsie zabrały stodoły. A ojciec wywióz na chate wsio drzewo, i kamiń, i wsio. Miał chate strojić. To wszystko zabrali do kolhospu. To, a my łyszili sie w tej stareńkiej chacińce. I toj, i koni zabrali, i wże wsi poszli w kolh'osp na te roboty. Tyj ja poszła do kolhospu, wże tych dwa klasy chodziła do szkoły i wsio. Poszła do kolhospu na roboty. A ja kilio miała? Szternaście, trzynaście, szternastj rok był. Do kolhospu. [*I co tam trzeba było robić?*] wsio, co kazali: i kartofli gotowała świniom, i tam te... dojiła wże w kolhospi. To był'a dziesięć liat sze w kolhospi na roboci. To wże do wojny (JF17).

łyszyc się (из укр.) – zostać; remanent, romanent – inwentarz

[*Kolektywizacja*] A potym, to w trzydziestu pierszym roku. No to zabiraju to wszystko, du kolhospu zganiali, a ty ludzi zabiraju i wywožu to dzieś w Syb'ir, wszystko w Syb'ir, w Sib'ir i tam szmat poginełu, nawit nicht'o ni wrócił si. [*A kogo wysyłali?*] To mojih ty szczytali, ty zamożny taki który, to każu kułaki'e. Kuł'ak, no tu ʷon nie miał nic, a ʷu to jak tyw'o rywulucja stała i póódbirali w panów ʷo te ziemi, dali jemu tam toj ziemi paru hyktarów i wże stał kurkulióm, bo simi'a to wielga, na przykład dusz dziewińć, dziesięć w chaci, no c'o, trzeba czymś kormić. To tam dobawiali, a potemu zrobili kurkuli^u z nych, i kurkul'i^u zbiraju, oni trószeczke ruszyli si, wże bu żyć, i zabrali te, tak ży sidymdzieśunt, no tak sidymdzieśunt simi'ej. [*Z Wójtowców?*] Ah'a. [*I wrócili potem?*] Ni, u tak oni przypadli. [*Poginęli?*] Pògineli. A tam co, wywieźli w zimi, zawieźli dzieś w tajh'u i tam im, pokąd oni dostali sie gdzieś, cò można przeżyć. [*Tam można przeżyć?*] Ta dzie! Jest taki miścia, ży można przeżyć, a jest taki, ży tam ni przyżyje, mrozy. A wysyłali to samy więcyj zimu, tam toży sztyrdzieści a pińdzieśont hradusy^u mróz, i wysłali. Zóst'ał, wywieźli tam, zóstawili i wszystko i wsio, skuńczyło sie z nimi. Skineli z tej, z wahonu, strach straszennyj było. Baczysz, ja ukrad czy co, słowa ni złapisz, a tak jak to o, skrywać si, odkućać, to teraz nikt'o ni duma. Co masz skazać, skazał i o to (AB11).

baczyć (из укр.) – patrzeć; dobawiać (из рус./укр.) – dodawać; hradus (из рус./укр.) – stopień; kolh'osp (из укр.) – kolchoz; kormić (из рус./укр.) – karmić; kurk'ul (из укр.) – kułak, bogacz wiejski; miścia (из укр.) – miejsce; siemi'a, simi'a (из

рус./укр.) – rodzina; skinać (из рус./укр.) – zrzucić; sczytać (из рус./укр.) – uważać; tajh'a (из рус. через укр.) – tajga; szmat – wiele, dużo

[*A wywozili Polaków?*] wywozili, nie wywozili. Nie tak, a na w'syłki wysełali. Na což. Wot tak'o. Namiecu, wieczór tam sie zyjdo w kanceli'ariji tam te partiejcy, namicili wot tego i tego, i przyszli w nocy, zabrali i wsio. I nicht'o nie wie, gdzie, co i wsio. A te simj'i wysyłali. Przód zabierali mężczyzne, a potemu te simj'i wysyłali z siola. Wysyłali na Donb'as, gdzieś tędy i sze tak'o, zabyła sie, jak to te to wże siola, to sze tędy wysyłali. Niby za... Na Kozachst'an wysyłali i sze gdzieś to wysyłali. Nu na Kozachst'an to wże samprzód sze wysyłali. Zabierali z człekami, to wysyłali na Kozachst'an, a potemu te siemji, co człeków pozabierali, to wże za swoji w'obłasti wysyłali. Tędy wysyłali. Z maminej rodziny, z drugiego siola [*Rabijówki*] wysłali. I z tatowej rodziny toże rodnej siostry wysłali. Woni byli w Sibirze, na Kozachstanie łysztyłś. Oni tam byli. Tam poumierali, wże nie wrócili sie nicht'o dod'om (JF17).

łyszć się (из укр.) – pozostać; namieczu, namiecu – namierzą; partiejec (из рус.) – partyjniak; potemu – potem; samprzód – na początku; simi'a (из укр.) – rodzina; tędy – tam; wobłast (из укр.) – obwód, za swoi wobłasti – poza granice obwodu; w'syłka (из рус./укр.) – wysłanie, wywózka (JF17 явно не понимала слова «вывозили» в вопросе)

U nas z siola, nu skilio, tak by posczytać... ludzi... sztyry simj'i takich, że sam przód wywieźli jich. I sze nicht'o nie czuł za te wysyłki, to jich wże wywieźli. I po temu sze sześć siemji wywieźli. A po temu sze wysyłali... siemji wysyłali. [*Za miedze obłaści wysyłali?*] tam wysyłali w kołhospy, oni tam robili te te... To te sie powracali tew'o, co wysyłajo za miedzu, za miedzy Ukrajiny. [*A kiedy powracali?*] wże poszlia Niemców. Wże jak Niemiec odstąpił, to oni powracali sie z tego. Wże woddawali jim to "obyjście swoje, co oni mieli. Oni powracali sie. [*A tych, co wysyłali na Chmielniczczynne, to...?*] tych chłopów co na Chmiel'niczyczne zabrali wprzód, to jedny [= *ani jeden*] si ni wrócił, one tam wsi podoszone. W podwały zagnali i czymiś podosili jich tam. Bo jak stawiali woniewerm'ach, to najszl'i. Try buł'd'ozery ryli i najszli tych ludzi, tak'o stali wsi tam. Strachottia było. Wczyteliów duży szmat zabrali, tych co po polsku sze wczyli ludzi. Sztyry czy pieńc zabrali uczyteliw. Sze wieczór byli tutaj na... na tyj kanceli'ariji. Tyj oprawi sze przychodzili tam oni wse... A rano wże kažu: tego nie ma, tego nie ma. [*W oprawi?*] no taka siłrada. To oni sze tam byli i wsich widzieli, a rano kažo: wże ni ma tego, wże ni ma tego, no co zrobisz. W'ysełka taka była toże, tam sze wienciej weseliały, jak u nas. U nas wysyłali, bo to granica blisko. A chto no tam pojedzi do Wołoczysk i sie tam zobaczy na granice, wże wsio, wże hono

stamtąd! Czego ty stojisz, w spijony chcesz jić? Wże w trzydzieści dziwiątym roku wże nasze zajeni te Połszczy, a wojowali, to zajeli, to wże stało inaczej troszki. [*Lepiej czy gorzej?*] nu inaczej, wże ni było takiego ścisku na to wsio, wże była dalej granica, to wże nam nie było tak, to taka była straszna (JF17).

czuć – słyszeć; miedza (значение из укр.) – granica; podw'ał (из рус.) – piwnica; sam przód – nasamprzód, najpierw; siemja (из рус.) – rodzina; strachottia (из разг. укр.) – wielki strach, strasznie; szpion, spijon (из рус.) – szpieg; ścisk – ucisk; uprawa, oprawa (из укр.) – zarząd; woniewerm'ach (вместо универм'аh, укр.) – dom towarowy

[*Ojciec*] był zabrany w trzydziestym trzecim roku, był represiowanyj. [*W trzydziestym trzecim?*] da, nawet, nawet' nie pamiętam dobrze jego. [*To*] jedenastry rok mnie był. Alie on nihdy nie był doma, pracował, tutaj, w radzie wiejskiej. Z naszej wsi, dużo zabrali, wszystkich katolikiw zabrali, mężczyzny. A potem wysłali jich daleko od tego miejsca za dużo kilometrów. Nu na Seb'erije dużo wysłali, a potem takie, był miejsce taki na Don, gdzie rzeka Don. Tam było bezliudne miejsce, tędy zasielali tych ludzi. U nas dużo wysłanych było. Ja toże była wysłana z matko. [*Dokąd?*] my niedaleko, my tyłko za miedzy, jak to powiedzieć 'obłasti, za miedzy 'obłasti. To dokąd? Do w'innickiej 'obłasti, do w'innickiej 'obłasti; my byliśmy K'amieniec-Podołska niedaleka. Alie byliśmy wysłani. A te ludzi w trzydziestym siódmym, w czterdziestym piontym roku byli wysłani z rodzinami. Bez ojców już, ojców zabrali. A rodziny te byli wysłane daleko. [*Dokąd?*] no na Syb'erije i na Don. A potem po wojnie tie, kto został sie żywy, to wrócił. Nawet pieszym chodem szli matki z dziećmi. Taki daleki drogi szli. Dzieś po dwa miesiąca, po trzy miesiąca w drodze byli z dziećmi, wrócili. A potem jeszcze dwóch mężczyznów wrócili też. A te zagineli tam. Nie wrócili, mężczyznów żadnych nie było. [*A jak pracowali na żeleznej drodze?*] tak. Tej, szo na żelaznej drodze pracowali, to jeden wrócił. [*Co się z nimi stało?*] wiadomo, bo potem dawali nam dokumenty. Teraz, teraz dawali nam dokumenty za ojców i rozpowiadali wszystko: za jakie sprawy zabrane... [*I co powiedzieli?*] no, taki przyszywali jim prawie niewiadome takie, coś przytuliali, aby była przyczyna. No było zupełnie niewinna, nijakiej winy nie było, bo to, dlatego że, jeżeli by człowiek był w czymś winny, to on by, oni by nie dali jemu, jakby skażuć odpowiedzieć, jego by nie oprawdali i nie powiedzieli, że on jest niewinny, jakby była wina jakaś, to nie było (ZP22).

miedza (значение из укр.) – granica; obłast (рус./укр.) – obwód (odpowiada województwu); oprawdać (рус.) – usprawiedliwić; przytulać (укр.) – здесь: приписывать; represiowanyj (рус./укр.), represowany (рус./укр.) – poddany represjom, zazwyczaj: zamordowany; skażuć (укр.) – powiedzą; Винница – город; żelezna droga (рус.) – kolej

Голод 1933 года

[*Głód w trzydziestym trzecim roku?*] oj, to bid'a była. No tak było, że w składach było pełno chleba, a ludzie wmyrali z głodu. A na co woni tak zrobili, to ja nie wiem. To wu nas nie było takiego krypkiego głodu, bo tato mieli jidnego konia, tam sie si z jednym sprzęgali. I jak wże ni ido na robote, to jedo na st'anciji i wiezo pasażyrów do Kupielia tak, za dwanaście kil'ometriw. I to, a wicie, że deś szpikul'irowali, tam przywozili sobie z h'orodu wsio. Woni wiezu z Kupielia, to woni dawali chlib i mąki, płacili tak naszym, niby tatowi. [*I chlib dawali i co?*] i mąki. To woni dawali, toto wu nas takiego głodu jak niby j nie było w ^hobyści. A w ludzi straszny był głód. Po pięć dusz wmieralo w dzień. I tak, że posz'ał jame kopać na tego, co umar, i tam, w tij jami, sam umar. Tak ludzie wmierali. I więcej chłópów, jak babów powmieralo. Chłópów więcej powmieralo. A jak wże sie wzion groch w poliu, to wże był kołh'osp, groch wże siali. To chto posz'ał, chto, czyj chłop posz'ał w tej groch, najad si, tak i nie wrócił si. Tam wże. Strasznyj, strasznyj był (JF17).

jama – dół; obyście, ^hobyście – obejście, zagroda; horod (из укр.) – miasto; kripky, krypky (из укр.) – silny, mocny

[*A głód?*] Był w trzydzieści trzecim roku ja nie pamiętam, kanieszno, ja była malieńka. Ali dużo ludzi głodowali, puchli, wmyrali z głodu. A wo wremia wojny, w czterdzieści czwartyj rok to troche toże bidowali i głodne byli, ali ni tak. A w szterdzieści siódmym toże był głód, alie nicht'o nie spuch z głodu i nie wumar (AB29).

wo wriemia (из рус.) – w czasie

Католическая церковь и религиозная жизнь. Преследования священников и верующих

[*Do kościoła gdzie chodzili?*] nigdy kościołów nie było. [*Parafija była*] Kupieł'. [*Do Kupieli nie chodzili do kościoła?*] do wojny chodzili. Do wojny, do dwudziestego ósmego roku, dwudziesty dziewiąty, jeszcze trzydziesty rok, to jeszcze tam można było kiedyś widzieć kapłana. A tak nie, zakryto wsio wszystko było. Teraz ten kościół zajęty, prawosławni zabrali. I nie oddali tego kościoła. [*Ale w domu się modlili?*] czemu, modlili sie, modlili sie u mni. Po wojnie chodziliśmy do kościoła. Do Gryczany. Jiździliśmy pociągiem do kościoła do Hryczany. Buli czasy po wojnie i do tej pory, poki swój kościół nie pobudowali, to jiździliśmy do Gryczany. [*Od kiedy można do kościoła było jeździć?*] zaraz po wojnie, po wojnie wot nie wiem, gdzieś ja wiem, gdzieś

w czterdzięty czy pięćdziesiąty jeszcze może ósmym roku, siódmym. Szterdzieści siódmym. W ósmym roku to już można było chodzić do kościoła. W u nas kościół był tu, w Podwołoczyskach, alie jego rozbili. Kineli jakieś bombe czy jakieś hranate i rozbili ten kościół, tak. A my tam długo jeździli, tam było wygodniej. Bo to tej pociąg szedł rano, jak r'az my zdążyli do kościoła. I z powrotem też pociąg jechał. To nam było dobrze, że blisko. Alie jeszcze pociągi nie chodzili. Dzieci moji były małe, to ponosiła wszystkie pieszym chodem, na rękach, do krztu. Nosiła wszysce dzieci. I jedna krzesna matka była, bo nie mam rodziny. Matka moja nie miała ni siostry, ni brata. Ojciec był spod Warszawy, też rodu nie miała. To nie było komu tak to... daleka tak nie jakaś rodzina, no bardzo daleka. Ona sie zgodziła mi pomagać nosić dzieci do krztu. I ona jedna krzesna matka. Samej ciężko nieść, to daleko, dwadzieście pięć kilometrów. Wstajemy gdzieś o czwartej godzinie i dziecko na ręki malieńkie. A jak ciężko, to bierzemy takie, nu jakby prostyń, łożymy. Ona za jeden bok, ja za drugi. I tak niesiemy, żeby zdążyć do kościoła, do chrztu. I z powrotem też pieszym chodem. To ponosiłam wszystkich dzieci do Podwołoczysku do chrztu. A potem ten kościół zniszczyli, to zaczeliśmy jeździć do Hreczany. Ałe tutaj jeszcze nie było kościoła (ZP22).

kinąć – rzucić; prostyń (из пyc.) – prześcieradło

Ja wże krzczona w Czorno'ostrowi, wże ksiondza wot temow'o, w Kupieliu, wże par'afiji nie było, wże zabrali ksiądz. To my, ja wże krzczona w Czorno'ostrowi. My nie wiemo, gdzieś zabrali i nim'a. Tak kazali mnie, ja ż nie wiem, bo mnie wże krzcili, ja wim, że mnie wże krzcili w Czorno'ostrowi. Ot u mnie córka Połska, a zieńć prawosławny. I szliub brali w kościeli i wsio, wsio. Ot sze da, sze za mojih dziadów, to wże tutaj. Sze dziadów tato, to sze wsich do Kupielia wozili, gdzie par'afija. Gdzie par'afija była, to tam ksiondz odprawiał w kościeli, to tam. W Kupieliu. Dwanaście [kilometrów] (HB27).

[To kiedy was ksiądz birzmował?] nu gdzieś tak'o było w dwadzieścia dziwiątym, tak. Coś taki'e było. Potemu sze, sze tak'o wże rzadko księdzy byli, to sze ni zabierali tak. A po temu wże trzydzieści piątym, szóstym, to wże skasowali wsio. No pozabierali, a te były w Wołoczyskach ksiądz, to sze na Święty Trójce mniał na wuki, wże wuczył tu jak, jak sie obraszcać, bo każe księdzów ni bedzi. Księdzów ni bedzie, to żebyście staruszki błogosławili was i jak wot wińczajo sie, to żeb stary jakiś człek pobłogosławił, i dzieci, to żeb skoro z kiernicy wzieli wode i poświecił i bedzi połowina krzestu wże. I tak samo, chto wmira, to toże żeby szli, czytali, modlili sie nad nim, bo księdzów ni bedzi. Nu jego nie zabrali, on przejszał granicy. Tam sie duże nasiadali, to

on przejszał granice. [*Jak nasiadali się?*] nu piłnowali jego wże. Piłnowali, żeby nie "uciek, alie "un jakoś przejszał granice i poszł'oł. Nu przejszał granice i poszł'ał tamtędy. To gdzie, to wu nas była granica wo, za dwadzieścia kił'ometriw wże była wo Połski granica. To tam wże straża stała na tym, na tyj granice. A to zara kościół o t'ak nu na dolinki i tam wże granica była z tego kościoła. Jakoś przebrał się tędy. Tak liudzi płakali, że pramo aż krzykim krzyczeli. A ja z tatem jįdzila tak, końmi jįdzili. [*A czego krzyczeli?*] nu płakali, tak, że ksiądz takij nauki głosił, że nie będzie wże księdzów. [*A wasze dzieci jak chrzczone?*] no, kścili my, my nosili, o to. Gdzie poczuli, gdzie tam sie ksiądz objawił, tak'o nacichacz'a, tyj na pliecy dziecko, tyj niesli krzcic. A moji dzieci byli nikrzczone, aż tu wo front przejszał, dopiro przyjechał ksiądz, to tyłko było dzieci, co tak'o, liudzi, co "okiem... (JF17).

kiernica (из укр.) – studnia; nacichacz'a – по cichu, cichcem; nasiadać się (из укр.) – czatować; objawić się (из рус./укр.) – pojawić się; obraszcząć się (из рус.) – здесь: zachowywać się; poczuć – usłyszeć; pramo (из укр.) – prosto; woko – oko

[*A jak wy brali szlub?*] a ja ni brała, toj człek co mij zabityj, to my żyli bez szliubu. Tiłko wże jszła wże tendy, to tato zmówili i ja poszł'a. Ni było ni wtedy, nawiť żegnać sie nie można było. Jak sie przeżegna, to sze na drugi dzień zabieru. A což. Chto, chto dokaze, wże wsio. Tato pobłogosławił, my sie modlili. My na Świętyj Wieczór sie zejszli do tata, wże ja przyszła z tym człekim. I wże przyszeł pod wokno patrzeć sie, co to my robim, taki ziszczyki byli. Przyszli wże patrzeć sie co to my robim. Ziszczyki taki byli. Siol'ski. Siol'ski byli taki. A myj człek zamiecił, kaže: ty czego chcesz? A jid', bo tobi trzeba w tijatry, ty sufli'or w tijatrach. On kaže: ja swoji czasy odrobił, że mam prawo teraz. Dzie chce, tendy jid'e. I wón pószał z podwora (JF17).

pószał – poszedł; siol'ski – wiejski, здесь: miejscowy; Święt Wieczór – wigilia; zamiecić (из рус.) – zauważyć; ziszczyk (из рус./укр.) – szpieg, donosiciel

Tam był strach takij wo. Chłopów sze ni było z wojny, sze wojna była. A madiarski był ksiądz, to trochi szliuby dawał, trochi dzieci krzcil toże, jak Madiary byli u nas, sałdaty niby stali. On był madiarskij ksiądz. Tam gdzie brali szliuby i dzieci, a tak to żyli wsi bez szliubu. [*A dzieci?*] a sami z wody krzcili. Alieź to nie szczytali, że to krzest. Z wody krzcili. [*I wy też swoje?*] ja toż'e z wody, no co. [*To kto chrzcil?*] A stara ciotka tam przychodziła, jįj wołali, i ona pożegna, i zmówi „Ojce nasz” i wsio. Tyj taki był krzest. Ale ksiądz jak krzcil... to kaže wo to wo, wono wże mało połowine krzest. Połowine, każy że krzest miało, tak ksiądz kaže (JF17).

mało (из укр.) – miało; pożegnać – przeżegnać; połowina (из рус./укр.) – połowa

[*A tam w Zielonej?*] są Poliacie, alie to. U nich wiel'ga różnica, tam kościół kiedyś był. Tak, ja nawet sama pamiętam, do wojny tam był kościół malieńki, alie był kościół tam. Ja pamiętam ten kościół, bo był w tym kościele, mnie babcia, mnie wodziła. To niedaleko, deś kilometrów pięć, na pewno. Alie tam ludzie bardzo, tak jakby powiedzieć... odeszły od Boga. Tam może prawosławnych malieńka cząstka je, a to wszyscy katolicy. Alie różnica jest wielka. [*A w czym jest różnica?*] Jak wy będziecie pisać, to ja nie chce, żeby wy pisali [*śmiech*] (ZP22).

deś (из укр.) – gdzieś

[*Coś sprzedawali pod kościołem?*] przydawali wsio tam tak'i, i z jidzenia i z książyk przydawali, samo więcyj w Tarnarudzi przydawali. Tarnaruda na granicy stoi. To była Zbrucz i czyryz rzyczki wże, wże jak to poślia wojny my chódzili du Tarnarudy, to w Tarnarudzi ni było kóścioła, a czyryz rzyczki to ja tam na, w sioli buł kościół, to my czyryz rzyczki... Liachki jakiś nakidali i czyryz ty liachki, czyryz ty wody lieźli tędy du kóścioła. Mostka ni było, nie. Tak (JF17).

Jak wże Niemiec przejszał, tu my piszki Pódwołoczyski chódzili, bu tam kościół był, tu nigdzie kóścioła ni było, dwadciat' piat kil'ometrów nam Pódwołoczyski, i my piszak'a chódyły i sze stamtund piszki du domu było, tylie du kóścioła. Za jeden dzień. My stawali d'oświta tako, żeb sze popaść na mszu, i póspówiadamo si i du domu piszki na wieczór chodzili. Troszki oddychnim MG31

oddychnąć (из рус.) – odpocząć; popaść (из рус./укр.) – trafić

[*To gdzie jedziecie?*] Baz'alija, i za Baz'aliju tendy Kiwuchipuł', Kiw'ochipoł'. Tam dzieś ksiądz nasz toży bedzi tam msze, tam wże bedu kościół strojic (MG31).

Moje sze dzieci, to teraz sze jak ja "oddawała [после 1944 г. — Я.Р.], to wże byli księdzy, to wże wsi szliuby brali JF17

"oddawać – wydawać

[*A wasze dzieci umiały się modlić?*] Tak, bo uczyła. Alie, alie jak uczyła: po sekretu. Żeby nu nikt, żeby nikt nie wiedział, że oni umio zęgnąć sie i modlić sie. Ot tak. Do szkoły chodzili... [*Jakie modlitwy?*] nu „Ojczy nasz”, „Zdrowaś Maryjo”, „Wierze w Boga”. Więcej nic. Choťby to widzili. Choťby to dobre zapamiętali by. To było nie można, byli sie śmiali. To po polsku, tak (ZP22)

[*Jak Święty Wieczór sprawiali?*] tak samo. Kuti gotowali, oplatka wże ni było, wże oplatka nicht'o nie dawał, gdzie my mieli wziąć tyj oplatek. A

kuti nagotuju, stanie, zmówim pacierz, bierzem te kut'i jim, tyj jaki Świętyj Wieczór. Tak samo siano ścielili na stół, snopa przynosili. Ja nie wiem, czy u was tak, czy nie. Żyto do toj, do chaty przynoszo żytnij snop, stawiu, chlib kładu na stoli, modliu sie, kolięduju. Na a coż. Koliędujo, z koliędo chodzili. [*I koliędują po polsku?*] po polsku. Po polsku, nu a coż. [*A ci młodzi też znają koliędy?*] na a coż, znajo, wże teraz wo, tera "uczo sie, "wod kiedy Jan jest. [*A zanim Jan przyszedł, to też śpiewali po polsku?*] śpiewali nasze, u nas wsio wremia chodzili z koliędo. Jak było wże, a poszlia wojny wże nie było tak strogo, jak to do wojny, że zabierali liudzi. A poszlia wojny wże nie było tak strogo. [*To jak chodzili?*] gdzie liud zbiero i tam kil'ku, sześć babów czy pięć. Jeden mężczyzna, czy jeden czy dwa, i chodzo do wsich chatów, koliędujo. Do środka zachodzo. Na a coż, koliędujo. Tak że choć było strogo, alie wsi dosi modlili. Tak nakirowali, że to wsio niprawda, taki takie, ale liudzi wsie jedn'o, kto chciał, to wierzył w Boga, nie odejszy od Boga. [*Byli taki, co odeszli?*] byli taki, że zobaczo, że tamo sie chtoś modli, by sie przyżegnał. Wże dokazujo, wże, a szo won'o tob'i da, pokaże. [*I co robili z takimi?*] no co, to przeciwna była, że wysyłali, poszlia wojny to wże i nie wysyłali. Nicht'o nikogo nie zaczepiał (JF17).

dokazywać (из пyc.) – dowodzić; mężczyzna (из пyc.) – mężczyzna; strogo (из пyc.) – ostro, srogo; wsie jedn'o (из пyc/укр.) – wszystko jedno; wsio wremia (из пyc.) – cały czas

Ja sze pomne, jak za St'alina były, tak święta, moja mama Póliaczka i tato był Poliak. I Róźdzwu, tu światło zgasili i tako na ziemi ścielili co-nybud', ty kuti jedli, i tak pacirz mama tak pu cichu nam każu... Pód wokna chodzu i słuchaju, wo jak nam mówi, tu zaraz zabiraju ji w ciurme. W trycit' piatomu, szostomu, w trycat' piatomu, taki wo. Na ziemi, i sze światło wykliuczali, żeby nikt'o ni widział, na pómacki tak to co jedli. Mama wykliuczali, no jakie światło były, w piwnicy lampa były. Ja każe, my takie byli bidny, my tak ni mieli (MG31).

ciurma (пyc. *тюрьма*) – więzienie; co-nybud' (укр. *що-небудь*) – coś; kutia – porawa wigilijna; pómacki – poomacku; Róźdzwu (укр. *Різдво*) – Boże Narodzenie; wykliuczac – wylączac

Mówicie, za co byli zabrane liudzi. Ot u mnie sąsiada była. Był stary człowiek. Nikogo nie było, dzieci już byli odrużone, tyłko jeden chłopiec był i tam staryj człowiek i kobieta. I on bardzo sie modlił. Zakrywał okna, czym miał zakrywał okna, żeby nikt nie podglądał, żeby nikt nie zobaczył. I już takie były podesłane liudzi, że zobaczyli. I zabrali jego, starego takiego, starego,

już bardzo stary był. No sam sie modlił, z rodziną swojō. Chłop i żona modlili sie. Nie wołał nikogo, żeby ktoś zbierał kogoś jeszcze na modlitwie. Nie, tyłko sam. Alie zobaczyli, wysłali jego. Taki już stary, stary, bardzo stary człowiek. Zabrali, wysłali za wiare, za to, że sie modlił. Ot wam przyczyna taka (ZP22).

odrużony (из укр.) – ożeniony lub wydany za mąż

O te obydwu moji wnuczki, to już teraz oni. Jedna siedemdziesiątego roku, druga siedemdziesiąt pierwszego roku. To oni jeździli do kościoła do Hreczanyj, to zawsze sie chowali. [*Gdzie?*] no w pociągu, za ludzi chowali sie, żeby nikt jich nie widział, że oni jedzo. Żeby nie dołożyli do szkoły, że oni jedzo do kościoła. Skrywali sie. Nu jak, nu prawie, że nikt nie wiedział, z nauczycieli nie wie[*dzie*]li, że do kościoła jado. Nawet takie było, że w Hreczany tam miejscowy te nauczycieli, tam jeszcze co do szkoły, do kościoła przyjechali i szukali dzieci i wywodzili. [*Z kościoła wywodzili?*] tak. I w szkoli też nu bardzo jakieś nakazowali jich. [*Tam w Greczany?*] śmiali sie z tych dzieci, co chodzili do kościoła. W Greczanej w kościeli, tak. [*I w Greczanej w szkole?*] nie, w naszym szkoli. Nu nasze nie jeździli, no byli takie słuczaje, taki byli, że szukali dzieci w kościeli. Nie, nie naszym nauczyciele. Tam byli posłane takie, że oni nie wiedzo skąd dziecko, alie je dziecko w szkoli, to w kościeli. I bioro, pytajo jego: czyj ty, skąd ty, jak ty? To byli takie, no w szkoli był taki, wyśmiewali sie, że on religijny, że on w Boga wierze, a Boga nie ma, a on w jakiegoś Boga wierzył. Tak. Mówili dzieciom na li'ekcijach. I byli już niemałe moji wnuki, alie zawsze sze bali jechać, alie jeździli. Tut było bardzo, bardzo... [*A od kiedy mogli się zbierać, żeby różaniec odmawiać?*] zaraz po wojnie. Też, toże mówili. O, tam, każe, zbyrajut'sia, tam si zbyraj'ut', moliat'. Szos won'y tam znajut'. Też smij'alisia, jak my na różaniec chodzili. [*Przeszkadzali?*] nie, nie. Tyłko śmiali sie, a nic nie mówili, nic. Nikt nic nie mówił, nie przychodził, nie przeszkadzał, tyłko że sie śmiali (ZP22).

dołożyć (из рус./укр.) – donieść; jedzo – jadą lub jeżdżą; moliat (из укр.) – modlą się; nakazywać, nakazować (из рус./укр.) – karać; sąsiada – sąsiad; skrywać się – chować się; słuczaj (из рус./укр.) – przypadek, wypadek; wywodzić (из рус./укр.) – wyprowadzać; zbyrajutsia (из укр.) – zbierają się

Немецкая оккупация, время после оккупации

A za Niemca zabierali w te Nim'ecczyny. Boże, to strach. [*Dużo zabierali?*] dużo. Wot, z dwadzieścia... starych, rozmajitych, jak'ich. A do dwadzieścia siódmego roku [*urodzenia*] zabierali. Do dwadzieścia siódmego roku to sze

brali, chto dwadzieścia ósmego, to wże nie brali. [*Starych brali?*] starych takich, wo sze nie duże starych, a takich to brali. [*Dziewczyny też?*] dziewczęta j chłopcy, wsich brali, wsich, wsich brali. [*Dużo od was wzięli?*] w od nas dużo szmat sioła jszła. Mój brat jechał, nu z drogi sie... czy won wuciek czy co, ni dojchał. A tak 'o wiezo szołonami, jak w polie wot, że my w poliu gdzie na roboci wże byli, bo ja tam wże w poli chodziła, to szał'on za szałonem wiezu w Nim'eczczynu. I sze czo, w wahonach, w towarniakach wsio wiezu jich. Nu tożе ż duże szmat... nu takie coś troje nie wróciło z tej Nim'eczczyny. A te powracali wsie. Tak 'o z nah'ajamy te sz'uł'cmany wyganiajō z domu na podwojy i wiezo, tam okrużo wże w rajoni i ni puskaĵo nikogo, jich obkrużyli. [*A gdzie rejon?*] a w Wołoczyskach był. Obkrużyli, wże czekajō w wagony, szob pohruz'it' na wagony. Pohrużo i powięzli, i powięzli. W Nim'eczczyni lehsze żyć (JF17).

lehcze, lehsze (из рус./укр.) – lżej; obkrużyć (из укр.) – okrążyć; pohruzit', pohrużo (из рус./укр.) – załadować, załadują; puskać (из рус./укр.) – puszczać; szo-l'on – eszelon; szulcman (нем. *Schutzmann*) – policjant, здесь, видимо: стражник kolejowy; towarniak – wagon towarowy

A obyĵcie wsio zgórzało. Jak Niemiec odstapał, wsio zgórzało, krowa spiekła sie, jałówka i wsio zgórzało. Nic, ja nawit' jidnego piórka ni wzięła z obyĵcia. Żyła w swojej siostry dwa roki, tak wże wywiezła troszki drzewa, chciała chaty strojĵić. Wicie ż, ja nie postroji, chłopcy sze wsi na wojni, ni ma z kim. To tam, to tej wo wże, to był Żyd, a to tej, to tych Żydów zabrali wsich. A toj zięć był na wojnie i powrócił sie. To przedawał te chate, to ja kupiła. No nie te, to wże my postawili te. To była chata nowieńka taka wo, to ja kupiła te chate i z tymi dziećmi była w tij chati wże, żyła. Zięć tego Żyda, co zabrali, Żyd był tut cej, siedział Żyd. A zięć, nie wiem, gdzie ón, czy ón w Chmył'nicku był, czy gdzieś. W Chmył'nycku. A potemu przyjechał i naczoł te chaty przedawać. Tutaj siedział drugi, ón odebrał czerez sąd te chate w niego, i naczoł przedawać. Ja je kupiła te chate JF17

cej (из укр.) – ten; czerez (из рус./укр.) – przez; strojĵić (из рус./укр.) – budować; sze (из укр.) – jeszcze; toj (из укр.) – ten; wże (из укр.) – już

Литература

- Бідношия, Дика 2003–2005 — Бідношия Ю., Дика Л. Говірка села Машеве Чорнобильського району. Київ, 2003–2005. Ч. 1–4.
 Dzięgiel 2003 — Dzięgiel E. Polszczyzna na Ukrainie. Sytuacja językowa w wybranych wsiach chłopskich i szlacheckich. Warszawa, 2003.

- Rieger, Cechosz-Felczyk, Dzięgiel 2004–2007 — *Rieger J., Cechosz-Felczyk I., Dzięgiel E.* Język polski na Ukrainie w końcu XX w. Warszawa; Kraków, 2004–2007. Cz. 1–2.
- Bakun-Kiczyńska, Rieger 2004 — *Bakun-Kiczyńska M., Rieger J.* Morfologia czasownika w gwarze wsi Wójtowce na Podolu // *Studia nad polszczyzną kresową*. Warszawa, 2004. T. IX. S. 135–189.
- Rieger 2004 — *Rieger J.* Imiona i nazwiska w Wójtowcach i Zielonej koło Wołoczysk // *Studia nad polszczyzną kresową*. Warszawa, 2004. T. IX. S. 343–342 [перепечатано в: *Rieger J.* Język polski na Kresach. Warszawa, 2019].
- Rieger 2002 — *Rieger J.* Język polski na Ukrainie w XX wieku // *Rieger J., Cechosz-Felczyk I., Dzięgiel E.* Język polski na Ukrainie w końcu XX w. Warszawa, 2002. Cz. 1. S. 11–51 [перепечатано в: *Język polski na Kresach*. Warszawa, 2019];
- Rieger 2007 — *Rieger J.* Wójtowce (dziś Pisarówka) // *Język polski na Ukrainie w końcu XX w.* Kraków, 2007. Cz. 2. S. 104–117 [на с. 105–108 — важнейшие фонетические и морфологические черты говора];
- Słownik geograficzny 1890–1914 — *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Warszawa, 1890–1914. T. 1–15.
- Stroński 1996 — *Stroński H.* O władaniu mową ojczystą przez ludność polską na Ukrainie w połowie lat dwudziestych // *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*. Warszawa, 1996. T. 1. S. 175–179.

Summary

Janusz Rieger

Narratives from the Polish village of Wojtowce in the Podolye region, Ukraine

The Polish dialectal narratives recorded in Ukraine at the turn of the 21st century were previously published in a simplified phonetical transcription. Now we are preparing for publication a book of narratives concerning the fate of the Poles in Soviet Ukraine for a broader circle of readers. Therefore the dialectal texts are now presented in the orthography similar to the Polish standard. Nevertheless they are useful for studies of dialectal morphology, syntax and vocabulary. In this article we present some narratives from Wójtowce (Ukr. Війтівці), a village near Khmelnyuckyj (Proskurov — Proskuriv).

Keywords: Poles in Ukraine in 1920s and 1930s, Polish dialects of the southeastern borderland, vocabulary of the Polish dialects in Ukraine

Перевод с польского М. М. Алексеевой